

РОЗВИТОК ЦІННІСНОЇ СФЕРИ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСВІТИ

Костенко Р. В.

ВСТУП

Важливим завданням освітнього процесу в сучасних умовах реформування освіти в Україні є розвиток ціннісної сфери учасників освітнього процесу. Розбудова демократичного суспільства передбачає формування та розвиток системи демократичних цінностей громадян та зумовлює глибоку аксіологізацію освітнього процесу у закладах освіти.

Ціннісна сфера особистості досліджувалась у філософсько-аксіологічному (А. Айер, Ч. Стівенсон, Т. Гоббс, Б. Спіноза, Е. Кант, Р. Лотце, А. Майнонг, Г. Ріккерт, Р. Перрі, Б. Рассел, Д. Дьюї, І. Зязюн, Л. Столович та ін.), соціологічному (М. Вебер, Т. Парсонс, Е. Дюркгейм, А. Ручка, М. Лукашевич та ін.), психологічному (А. Маслоу, М. Рокіч, І. Бех, М. Боришевський, Т. Титаренко та ін.) та педагогічному (Т. Бутківська, Л. Коберник, О. Вишневський, С. Єрмакова, Л. Михайлова та ін.) аспектах.

Вплив соціокультурних умов на ціннісну сферу особистості був предметом дослідження як вітчизняних (О. Алексюк, І. Бех, Б. Кобзар, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.), так і зарубіжних (Дж. Гудлад, Дж. Налс, П. Уайт, Дж. Халстед) учених. Значна увага приділяється дослідниками вивченню взаємозв'язку ціннісної сфери особистості з цінностями суспільства, досліджується динаміка ціннісних орієнтацій особистості залежно від віку, формування та розвиток цінностей особистості.

Проблема формування ціннісної сфери учасників освітнього процесу в умовах демократизації освіти набуває у сучасних умовах нової якості. Натомість у педагогічній літературі є невелика кількість спеціальних праць, присвячених формуванню ціннісної сфери учасників освітнього процесу в сучасних умовах євроінтеграційних процесів та демократизації освіти і суспільства в цілому, що зумовило значний науковий інтерес до цього напрямку дослідження.

1. Теоретико-методологічний концепт дослідження розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу

Дослідження інтеграційних процесів до європейського освітнього простору, що відбуваються в Україні, набувають сьогодні особливої значущості та актуальності. Інтеграція до європейського

співтовариства передбачає сприйняття та засвоєння європейських цінностей, що визначають шляхи всеохоплюючої демократизації українського суспільства відповідно до ідей свободи, рівності, верховенства права, участі кожного громадянина у вирішенні питань суспільного життя.

Дослідження ціннісної сфери особистості проводились вченими у різні часи із застосуванням різноманітних методологічних підходів. Особливо цікавими були питання взаємозв'язку суспільних цінностей та індивідуальних, впливу соціальних перетворень на ціннісну сферу особистості та інші. Результати досліджень ціннісної проблематики висвітлено у працях І. Беха¹. Вплив соціальних перетворень на становлення ціннісних орієнтацій молоді досліджувався Є. Головахою². М. Рокіч³ розглядає ціннісні орієнтації як спрямованість особистості на ті чи інші цінності, цілі і засоби їх досягнення. Ш. Шварц⁴ досліджував вплив цінностей на установки і поведінку особистості, виникнення цінностей у діяльності людей, міжкультурні відмінності в ціннісних орієнтаціях індивідів. Ю. Борисова⁵ ґрунтовно дослідила соціальний механізм та детермінанти аксіологічної модернізації під час вивчення молодіжної ціннісної свідомості. Найменш розробленою залишається проблема вивчення ціннісної свідомості та розгляд її як об'єкта впливу і фактора соціальної модернізації.

Сьогодні особливо актуальним є компетентнісний підхід в освіті, який передбачає формування та розвиток у здобувачів освіти поряд із знаннями, вміннями та навичками й цінностей. У цьому контексті ще більшої актуальності набуває проблема аксіологізації освітнього процесу.

Н. Максимчук застосовує різноманітні підходи до класифікації цінностей: за об'єктом засвоєння, метою засвоєння, рівнем узагальненості, способом вияву, значенням у діяльності людини, змістом діяльності, належністю та ін. Цінності розглядаються нею як форма відносин між суб'єктом та об'єктом, яка припускає свідоме відтворення

¹ Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 124–129.

² Головаха Є.І. Суперечливість ціннісних орієнтацій і професійне самовизначення особистості. *Філософська думка*. 1986. № 2. С. 16–25.

³ Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973.

⁴ Schwartz S. H., Ros V. Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective. *Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelmas. Scripta Hierosolymintana*. Jerusalem, 1994. Vol. 36.

⁵ Борисова Ю.В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: Соціологічний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. Харків, 2001. 19 с.

суб'єктом ціннісних якостей об'єкта. При цьому враховується, що цінності мають здатність набувати значущості в суспільному житті й практиці людини. На відміну від цінностей, «ціннісні орієнтації», на думку Н. Максимчук, є засобом диференціації особистістю об'єктів довкілля за їх значущістю та визначають стійке ставлення суб'єкта до навколишнього світу, яке формується у процесі свідомого вибору ним життєвозначущих для нього об'єктів. Поняття «система цінностей», зауважує вчена, означає предметне втілення системи діяльності та суспільних відносин, які відбивають сутність життєдіяльності, конкретно-історичний образ життя конкретної соціальної спільноти. І нарешті, в неї знаходимо визначення соціальних цінностей вчителя. Ціннісні орієнтації особистості майбутнього вчителя, на думку Н. Максимчук, – це такі соціальні цінності, які виступають для педагога стратегічними цілями його діяльності, посідають визначальний щабель у мотиваційно-регулятивній системі поведінки та професійної діяльності і впливають на зміст та спрямованість його потреб, мотивів і інтересів⁶. Праця вчителя має соціальний характер і покликана формувати такі ж соціальні цінності в учнів, які є складовою частиною їхніх ціннісних орієнтацій.

Розглядаючи поняття «соціальні цінності», Ю. Борисова підкреслює їх інтерсуб'єктивний характер, здатність цінностей, поряд з іншими умовами життя людей, виходячи за межі індивідуальної ціннісної свідомості, впливати на їх поведінку. Вона розглядає цінності як «основні конституюючі елементи молодіжної ціннісної свідомості, в яких виражена особлива значущість певних матеріальних, духовних чи соціальних благ для існування та розвитку як окремих індивідів, так і соціальних утворень різного рівня спільності». Стосовно структури цінностей Ю. Борисова зазначає, що структуру цінностей можна подати як певне сполучення рефлексивної, афективної та волютивної складових. Вона вважає, що «рефлексивність передбачає не тільки усвідомлення людиною власних вчинків, але й можливість за необхідністю перебудови поведінкових настанов відповідно до нових соціальних умов»⁷.

Вчені (І. Галецька, І. Семків) визначають систему цінностей як стійку структуру, що містить переконання, пріоритети та принципи, головні орієнтири поведінки. «Як стрижневий елемент свідомості система цінностей є визначальним елементом особистості і провідною

⁶ Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2000. С. 8.

⁷ Борисова Ю.В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: Соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. Харків, 2001. С. 7–8.

детермінантою поведінки. Цінності є джерелом мотивації й критеріями оцінювання та самооцінки»⁸.

Визначення поняття «цінності» з позиції філософії дає О. Корнієнко, який зазначає, що цінності особистості – це системна ознака, що виявляє функціональний аспект особистісного значення в процесі діяльності, характеризує специфічні аксіологічні відносини з боку особистості, спрямовані на реалізацію як особистих потреб, інтересів, так і інтересів системи, до якої включена ця особистість. Вчений вважає, що цінність особистості як система являє собою цілісний аспект, який має певне число функціональних, сумісних один з одним, пов'язаних елементів та взаємовідносин між ними⁹. Він відносить систему цінностей особистості до найбільш складних типів систем, яким притаманні спрямованість і самоорганізованість, а також зазначає, що структура системи цінностей особистості постає не лише як впорядкованість елементів, але і як процес¹⁰.

Т. Мотуз, досліджуючи цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи, доходить висновку, що професійні цінності – це ті орієнтири, на основі яких людина обирає, опановує і виконує свою професійну діяльність. На її думку, це також ресурси, що забезпечують особистісний соціально значущий результат будь-якої професійної діяльності. Цінності професійної діяльності вчителя вчена визначає як внутрішній емоційно опанований регулятор діяльності, що визначає ставлення до навколишнього світу, до самого себе, що моделює зміст професійної діяльності. «Цінності професійної діяльності вчителя об'єктивні, оскільки формуються історично, у процесі розвитку суспільства, інституту освіти і фіксуються в педагогічній науці як форма суспільної свідомості у вигляді специфічних образів і уявлень. Цінності професійної діяльності вчителя Нової української школи пов'язані з такими напрямками реформи, як педагогіка партнерства, нові стандарти й результати навчання, наскрізний процес виховання, готовність до інновацій, і мають бути орієнтиром і стимулом соціальної і професійної активності. Професійні цінності вчителя Нової української школи гуманістичні за своєю сутністю, оскільки зосереджують у собі широкий спектр всіх духовних цінностей суспільства. Професійні цінності вчителя повинні складати цілісну систему, тільки в цьому

⁸ Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. № 2. С. 192.

⁹ Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. К., 1998. С. 8.

¹⁰ Там само. С. 9.

випадку вони зможуть виконувати роль головних орієнтирів для його професійної діяльності»¹¹.

Одним із перспективних методологічних підходів в освіті є аксіологічний. Досліджуючи динаміку ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки і використовуючи методи анкетування, аналізу продуктів діяльності, спостереження, контент-аналізу, експертного оцінювання, а також низки прийомів статистичної обробки даних (кореляційний, кластерний, факторний аналіз), вітчизняний психолог Н. Іванцев обґрунтувала теоретичну модель динамічного аналізу феноменології цінності у визначенні умов і особливостей динаміки ціннісних орієнтацій студентської молоді на етапі її вузівського навчання; виявила та розробила типологію ціннісних орієнтацій студентів на підставі визначених унаслідок кластерного і факторного аналізу типів самоідентифікації, а також чинників, що зумовлюють їх стабільність і варіативність; здійснила змістову характеристику та порівняльний аналіз особливостей динаміки ціннісних орієнтацій студентів, які належать до різних типів самоідентифікації. Під час дослідження Н. Іванцев підтвердила гіпотезу про те, що провідним чинником детермінації динаміки характеристик ціннісних орієнтацій студентської молоді під час професійної підготовки постає зміст самоідентифікації. Вченою встановлено залежність між типом самоідентифікації, зокрема функціонально-рольовим (нормативно-статусним), гуманістичним (соціоцентричним, процесуальним), професійним, особистісно-професійним і характером ціннісного ставлення особистості до соціальної дійсності та власної особистості¹².

М. Лук'яненко визначає цінність як поняття, за допомогою якого характеризується особистісно значущий смисл для індивіда певних предметів, явищ або станів, котрі забезпечують йому чи певній спільноті психічну рівновагу та задоволення; як суб'єктивно зацікавлене ставлення особистості до предметів, процесів, явищ, інших людей¹³. У процесі свого дослідження вчена доходить висновків про те, що ціннісна сфера є найважливішою складовою характеристикою особистості і основним показником її становлення. «Ступінь

¹¹ Мотуз Т. В. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020 р., № 70, Т. 3. С. 88.

¹² Іванцев Н.І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2001. С. 13.

¹³ Лук'яненко М. М. Розвиток ціннісної сфери молодшого школяра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Випуск 7(52). С. 121.

розвиненості цінностей, особливості їх становлення дозволяють судити про рівень розвитку особистості її цілісності. Система цінностей утворює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб та інтересів індивідів і соціальних спільнот. Вона має соціальну основу, тому що присвоюється в процесі соціалізації особистості і поступово входить в її психологічну структуру у формі її особистих цінностей, які в процесі інтеріоризації виявляються у ціннісних орієнтаціях та індивідуальну основу, адже особистість сама визначається у прийнятті або відхиленні цінностей, які є притаманні суспільству»¹⁴. Можна цілком погодитись з думкою вченої, що формування ціннісних орієнтацій особистості тривалий і складний процес, якій відбувається протягом усього життя людини. Саме тому аксіологізація освітнього процесу повинна відбуватись на кожному рівні освіти і розвивати ціннісну сферу треба у кожного учасника освітнього процесу.

3. Карпенко під час дослідження психологічних засад аксіогенезу особистості використала такі методи, як теоретичні: аналіз, зіставлення, порівняння, узагальнення, абстрагування, систематизація як засоби діалектичної логіки; загальні емпіричні методи: номотетичний та ідеографічний і їх синтез – аксіопсихологічна герменевтика й експресивна психотехніка; інші методи: спостереження, моделювання проблемних ситуацій, анкетування, бесіда, аналіз продуктів діяльності, експертна і групова оцінка особистості, метод рангування ряду, соціота референтометрія, репертуарний тест рольових конструктів Дж. Келлі, психогімнастика, трансактний аналіз, проєктивні методики, біографічний метод¹⁵. Це дозволило вченій побудувати системологічну модель аксіогенезу особистості.

3. Карпенко з психологічної точки зору вважає, що цінність є неодмінним корелятом психічного, який дозволяє вести мову про аксіопсихіку – ціннісно-смыслову сферу особистості, що репрезентує цілісний зовнішньо-внутрішній, суб'єкт-об'єктний доцільний зв'язок явищ (принцип телеологізму). Вчена проаналізувала різні підходи вітчизняних і зарубіжних психологів до вивчення ціннісної проблематики. Вона зазначає, що у вітчизняній психології вивчення ціннісно-смыслові сфери особистості базувалося в основному на культурно-історичному підході. Особистість вважали продуктом суспільних відносин. «Основний шлях формування ціннісно-смыслові свідомості – це засвоєння представлених у соціальному макросередовищі ціннісних

¹⁴ Лук'яненко М. М. Розвиток ціннісної сфери молодшого школяра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Випуск 7(52). С. 124.

¹⁵ Карпенко З.С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук. К., 1999. С. 5–6.

ідеалів, які заломлюються через відповідні уявлення референтної для індивіда малої групи, до якої той включений як учасник спільної діяльності з єдиним для її учасників ціннісно-мотиваційним ядром». Аналізуючи методологічні підходи зарубіжної психології, З. Карпенко виокремлює психодинамічний підхід до вивчення аксіопсихіки, нині переважаючий гуманістичний варіант якого представляє потреби як суб'єктивні маніфестації життєвих необхідностей чи індивідуальних цінностей, які є рушійною силою саморозвитку особистості. «Теоретичною протиположністю соціалізації й інтеріоризації, які досліджуються культурно-історичним підходом, тут є індивідуалізація й екстеріоризація в розумінні саморозгортання первісно соціальних і позитивних духовних інтенцій, опредметнення ціннісних цілей та потреб особистості в унікальному творчому продукті». Досить слушною є думка вченої про те, що одним з основних аспектів теорії аксіогенезу особистості – аксіопсихології – є нормативний, який відстежує процес привласнення індивідом заданих суспільством духовних цінностей як зразків соціально бажаної поведінки¹⁶.

Можна погодитись з С. Сосніхіною, що формування ціннісно-смыслових орієнтацій є довготривалим процесом і відбувається через призму особистісного усвідомлення життєвих пріоритетів та під впливом факторів соціального характеру¹⁷. Стосовно розвитку ціннісно-смыслові сфери студентської молоді вчена зазначає: «Ціннісно-смыслові сфери упродовж свого розвитку потрапляє під одночасний вплив багатьох чинників, суб'єктивних та об'єктивних, що впливають на формування системи цінностей, побудову їх ієрархії, стимулює пошук і знаходження особистісних смислів, визначення відповідних життєвих планів, намірів та перспектив їх реалізації. Одним із таких значущих чинників виступає учбово-професійна діяльність як провідний стимул особистісного становлення в умовах Вищої школи»¹⁸.

М. Шевчук у процесі дослідження психологічних механізмів трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді розглядає ціннісні орієнтації як особистісноформувальну систему. Вчена зазначає, що ціннісні орієнтації пов'язані із розвитком самосвідомості, усвідомленням положення власного «я» в системі суспільних відносин,

¹⁶ Карпенко З.С. Психологічні основи аксіогенезу особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук. К., 1999. С. 4–24.

¹⁷ Сосніхіна С.Є. Психологічні засади формування та розвитку ціннісно-смыслові сфери студентів. *Проблеми сучасної психології*: Збірник наукових праць К-ІНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2017. Випуск 36. С. 343.

¹⁸ Там само. С. 344.

а також належать до найважливіших компонентів структури особистості, за рівнем сформованості якої можна говорити про загальний її рівень розвитку¹⁹.

Під час аналізу чинників впливу на процес трансформації ціннісних орієнтацій студенської молоді, вчена розподіляє їх на зовнішні та внутрішні. «До числа внутрішніх факторів можна віднести індивідуально-особистісні особливості самореалізації і самоактуалізації особистості, що виявляються у виборі нею життєвих стратегій; рівень інтелектуального та духовного розвитку особистості, з яким пов'язана здатність особистості до прийняття нею смисложитєвих позицій. До зовнішніх факторів, які впливають на трансформацію системи ціннісних орієнтацій, належать особливості соціально-економічного розвитку суспільства, що порушують базові потреби особистості і визначають умови для їх задоволення. Відтак, у періоди кризового розвитку суспільства соціальні зміни набувають особливо суперечливого характеру і спонукають особистість до необхідності пошуку шляхів виходу з кризи. На даному етапі соціально-економічного розвитку нашого суспільства відбувається докорінна ломка стійких систем у відношенні «особистість-суспільство», що створює передумови для виникнення достатньо гострих протиріч у системі ціннісних орієнтацій».

Цікавою є думка М. Шевчук стосовно ієрархії цінностей студентської молоді: «... ієрархізуючи свій ціннісний світ, молодь віддає безперечну перевагу саме цінностям мікрорівня (сім'я, родичі, сусідство) перед сферами суспільного, національного, а також макрорівня, що стосується спільної долі людства у планетарному масштабі»²⁰.

На думку Т. Кушнірової, цінності, створені людством у житті кожної окремої особистості мають сенс лише в тому разі, коли вони індивідуально значущі. Вчена вважає, що особистості не можна нав'язувати стандартизовані штампи і системи ціннісних оцінок, тому що це призводить до поглинання індивідуальної свідомості людини колективною свідомістю і розчинення індивіда в суспільній масі. Відтак, у першу чергу необхідно організувати індивідуальний підхід у формуванні соціальних цінностей особистості. Індивід повинен давати власну оцінку ідеалам та цінностям і сприймати, відбирати та засвоювати обрані пріоритети. «Враховуючи психологічні особливості сприймання й оцінки індивідом соціально прийнятих норм і цінностей, зусилля системи виховання та освіти повинні бути спрямовані не стільки на засвоєння окремих стандартів, скільки на створення перцептивних схем,

¹⁹ Шевчук М.В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2000. С. 3.

²⁰ Там само. С. 11–13.

здатних до відбору й аналізу різнопланової інформації відповідно до особистісних ціннісно-сміслових настанов та вимог часу»²¹.

В. Кузнецова пов'язує гуманістичні цінності особистості з її конкретними духовними й соціальними потребами. Досліджуючи ціннісну сферу майбутніх вчителів, вчена виокремлює певну етапність процесу формування їхніх гуманістичних цінностей. Одним з етапів є моделювання соціокультурної поведінки з орієнтацією на загальнолюдські моральні ідеали²². Під час проведення експериментальної роботи, вчена розробила модель формування гуманістичних цінностей у майбутніх учителів, яка базується на таких принципах: світоглядно-творче моделювання педагогічної діяльності; професійна спрямованість усіх форм морально-естетичної діяльності; системний характер світоглядних понять, ідей, положень, висновків; сталість переконань і ціннісних орієнтацій; естетизація процесу формування гуманістичних цінностей; удосконалення світоглядних знань у процесі самоосвіти та самовиховання²³.

Н. Максимчук зазначає, що «зміст професійних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів через опосередковане відображення їх в ідеалі вчителя може знаходити своє втілення в суспільному ідеалі, конкретній людині чи бути збірним, уявним, на підставі синтезу позитивних особистісних якостей». Під час дослідження вчена встановила, що «важливою психологічною умовою становлення належних ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя є сформованість високого рівня професійно-педагогічної спрямованості особистості майбутнього педагога»²⁴.

У контексті дослідження ціннісної сфери учасників освітнього процесу досить слушною є думка Л. Михайлової, яка зазначає, що аксіосфера загальноосвітнього закладу інтегрує ціннісні системи суб'єктів навчально-виховного процесу (керівників, педагогів, учнів, батьків), які кожний на своєму рівні утворюють своєрідні ціннісні кола, що в просторі закладу перетинаються між собою, формуючи своєрідний

²¹ Кушнірова Т.В. До проблеми сприймання й оцінювання соціальних цінностей. Цінності освіти і виховання: науково-метод. зб. / О.В. Сухомлинська, П.Р. Ігнатенко, Р.П. Скульський. К.: АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. С. 62–64.

²² Кузнецова В.Г. Формування гуманістичних цінностей у майбутніх вчителів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. / Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2001. С. 9.

²³ Там само. С. 11.

²⁴ Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2000. С. 9–10.

ціннісний простір, який є різномірним, дуже часто суперечливим і конфліктним²⁵. Вчена приділяє значну увагу дослідженню аксіосфери вчителя, надаючи пріоритет естетичним цінностям. На її думку, аксіосфера вчителя включає систему цінностей, які є внутрішньо усвідомленими й прийнятими, пропущеними крізь інтелектуально-емоційну сферу свідомості, що стали його особистісними орієнтирами в професійній діяльності, і відповідають вимогам суспільства. «Одним із засобів подолання суперечностей, що виникатимуть у ціннісному просторі загальноосвітнього закладу, є пріоритет естетичних цінностей, які стають ядром інтегрування як усіх ціннісних систем суб'єктів навчально-виховного процесу, так і центром інтегрування шкільних предметів»²⁶.

На нашу думку, цінністю можна вважати матеріальний або духовний об'єкт, який має значення для певної особистості та викликає в неї ціннісне ставлення до нього, а ціннісними орієнтаціями – відносно стійку спрямованість потреби особистості на певну групу цінностей, яка формується під впливом чинників зовнішнього середовища. Ціннісною сферою учасника освітнього процесу, на нашу думку, можна вважати сукупність його ціннісних орієнтацій, які можуть знаходитись в ієрархічній взаємозалежності, впливати на процес становлення його як особистості та виступати рушійними силами у поведінці індивіда.

2. Діагностика ціннісної сфери учасників освітнього процесу

Емпіричне дослідження ціннісної сфери особистості проводилось серед учасників освітнього процесу віком від 18 до 66 років. У дослідженні взяли участь педагоги та здобувачі освіти. З метою діагностики рівнів сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу було розроблено критерії з їх показниками. Критерії сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу – це теоретично розроблені характеристики рівнів сформованості ціннісних орієнтацій, які можуть надати уявлення про стан розвитку аксіосфери особистості. Під час аналізу психолого-педагогічної літератури можна помітити значну кількість різноманітних методик діагностики ціннісної сфери особистості, під час якої застосовуються й різні критерії. У процесі розробки критеріїв та показників рівнів сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу особлива увага зверталась на патріотичність, демократичну спрямованість особистості, сприйняття європейських

²⁵ Михайлова Л. М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика: наук.-метод. посіб. для керівників шкіл, педагогів, студ. пед. спец. / автор-уклад. Л.М. Михайлова. Харків: Видавництво «Точка», 2018. С. 15.

²⁶ Там само. С. 16.

цінностей, свободолюбство. Сформованість ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу можна схарактеризувати за такими критеріями: а) когнітивний, з показниками: 1) наявність знань про основи конституційного ладу, традиції, культуру, загальноприйняті правила та норми поведінки у цивілізованому світі; 2) знання основ демократії; 3) здатність до рефлексії; б) емоційно-вольовий, з показниками: 1) здатність підтримувати емоційну рівновагу; 2) наявність толерантності; 3) свободолюбство; в) мотиваційний, з показниками: 1) потреба у реалізації значущих норм та ідеалів; 2) потреба у комунікації; 3) потреба у соціальному оточенні; 4) демократична спрямованість; г) поведінковий, з показниками: 1) патріотичність; 2) гуманність; 3) здатність до комунікації.

На основі поданих критеріїв і показників було визначено загальні рівні сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу: високий, достатній, середній і низький, за якими оцінювались загальні результати проведеної діагностики, у процесі якої використовувався комплекс методик та різних методів діагностичного дослідження.

Високий рівень сформованості ціннісних орієнтацій відзначається в учасників освітнього процесу, яким притаманні патріотизм, гуманізм, демократизм, толерантність. У них сформована усталена ієрархія ціннісних орієнтацій, настанов і потреб. Вони мають міцні та систематизовані знання з основ конституційного ладу, традицій, культури, дотримуються загальноприйнятих правил та норм поведінки у цивілізованому світі, здатні до рефлексії, творчої діяльності, зокрема пов'язаної з корисною для суспільства працею, орієнтовані на демократизацію освітнього процесу та європейські цінності. Такі учасники освітнього процесу завжди підтримують емоційну рівновагу; виявляють толерантність і такт; мають усталені потреби у комунікації, наявності позитивного соціального оточення та самореалізації; беруть активну участь у громадській діяльності, проявляючи громадянську позицію; у соціумі виявляють гуманну поведінку та соціальну активність. Вони завжди готові до діалогу, співробітництва та позитивної взаємодії з представниками різних культур при збереженні власної ідентичності; у них сформоване стійке ставлення до себе, повага до інших, любов до Батьківщини, людства, природи; толерантність переходить в осмислену необхідність і потребу. Такі учасники освітнього процесу завжди доброзичливі до оточуючих та готові прийти їм на допомогу; дбають про командну роботу, успіх колективу, завжди проявляють корисну ініціативу.

Достатній рівень сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу характеризується їхньою активною соціальною позицією, яка подекуди може залежати від дії зовнішніх чинників.

У таких учасників освітнього процесу загалом сформовано критичне мислення, їм притаманні гуманістичні прояви поведінки, патріотизм та демократична спрямованість. Вони мають систематизовані знання з основ конституційного ладу, традицій, культури, дотримуються загальноприйнятих правил та норм поведінки у цивілізованому світі; мають здатність до творчої діяльності, корисної для суспільства праці, але інколи її мотивами може виступати особиста вигода. Вони загалом позитивно сприймають цінності цивілізованого суспільства, але деяким з них вони не надають суттєвого значення. Такі учасники освітнього процесу здатні підтримувати емоційну рівновагу та проявляти толерантність, мають усталену потребу у самореалізації, комунікації, наявності позитивного соціального оточення, серед якого здебільшого є друзі, з якими вони разом беруть участь у громадській діяльності та інших формах соціальної активності. Знання основ демократії у них досить повні, глибоко усвідомлені; наявні чіткі уявлення про необхідність демократичної розбудови суспільства, важливість європейських цінностей у ньому. Вони проявляють готовність до культурного діалогу, продуктивного співробітництва та позитивної взаємодії, усвідомлюють значення цих речей для ефективного розвитку суспільства.

Середній рівень сформованості ціннісних орієнтацій притаманний учасникам освітнього процесу із певним уявленням про критичне мислення, яке у них ще не сформоване на високому рівні, що зумовлює ситуативний характер аналізу інформації, яка надходить із зовнішнього світу. Вони мають знання з основ конституційного ладу та демократії, натомість недостатньо знайомі з багатьма європейськими цінностями, або не повністю усвідомлюють їх значущість для розбудови демократичного суспільства. Їхня творча діяльність теж може мати ситуативний характер і залежати від різних чинників навколишнього середовища, особистої вигоди та інших обставин. Такі учасники освітнього процесу мають певні потреби у комунікації з друзями, знайомими, але не завжди готові йти на контакт з новими членами колективу. Потреба у самореалізації може обмежуватися прагненням кар'єрного зростання. Реалізація потреби у позитивному соціальному оточенні може мати ситуативний характер. Поведінка таких учасників освітнього процесу є достатньо гуманною, але їхня соціальна активність досить рідко виходить за межі колективу.

Низький рівень сформованості ціннісних орієнтацій відзначається в учасників освітнього процесу, які зовсім не цікавляться громадською діяльністю та подіями суспільного життя. Знання з основ конституційного ладу, демократії у них поверхові або зовсім відсутні. З поняттям «європейські цінності» вони знайомі лише поверхово, а тому і не здатні ідентифікувати їх із всієї сукупності цінностей.

У громадській діяльності таких учасників освітнього процесу головним мотивом є особиста вигода, а не користь для суспільства. Соціальне оточення такі учасники освітнього процесу обирають ситуативно, як правило, за межами колективу. У колективі вони не проявляють соціальної активності. У них відсутня потреба у комунікації та наявності друзів серед інших членів колективу. Такі учасники освітнього процесу, як правило, не проявляють громадської активності, не відстоюють свою громадянську позицію. На гуманність їхньої поведінки дуже впливають ситуаційні чинники оточуючого середовища.

Діагностика ціннісної сфери учасників освітнього процесу здійснювалося за допомогою комплексної методики діагностики, до якої входили власно розроблені і апробовані у попередніх дослідженнях питальники: «Опитувальник сформованості патріотизму як соціальної цінності»²⁷, Опитувальник «Соціальна відповідальність»²⁸, питальники інших авторів: «Ціннісні орієнтації» (автор М. Рокич)²⁹, Опитувальник «Джерела індивідуальних цінностей» (Л. Малімон, А. Пашкіна)³⁰, «Ціннісний опитувальник Ш. Шварца»³¹. Використовувались також інші методи діагностики, такі як бесіда та ранжування.

Досить відомою сьогодні у наукових колах є методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича. Її особливістю є застосування прямого ранжування списку цінностей, через що результати дослідження за цією методикою дуже залежать від адекватності самооцінки досліджуваного. За цієї обставини можуть виникати сумніви у результатах, отриманих за допомогою цієї методики. Тому поряд з використанням тесту М. Рокича було використано й інші методики.

М. Рокич виокремлює дві групи цінностей: термінальні – впевнення в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути; інструментальні – впевнення в тому, що якийсь образ дій або якість особистості є переважним в будь-якій ситуації. Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі та цінності-засоби.

²⁷ Методика формування соціальних цінностей майбутніх вчителів історії: методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. Одеса: ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. С. 27–28..

²⁸ Там само. С. 25–27.

²⁹ Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973.

³⁰ Малімон Л. Я., Пашкіна А. М. Гармонізація індивідуальних та групових організаційних цінностей в місцевих органах виконавчої влади : навч.-метод. посібник. Луцьк : СПД Галяк Жанна Володимирівна, 2014. С. 102.

³¹ Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.

Під час використання методики М. Рокича учасникам освітнього процесу було надано два списки цінностей (по 18 в кожному). Респонденти привласнювали у списках кожній цінності ранговий номер. Спочатку подався набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей. Під час аналізу ієрархії цінностей, зверталась особлива увага на їх групування учасниками освітнього процесу у змістовні блоки, що дало можливість виокремити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності самореалізації, особистого життя та ін. Під час групування інструментальних цінностей, можна було виокремити етичні цінності, цінності комунікації, цінності справи; індивідуалістичні і конформістські цінності, альтруїстичні цінності; цінності самоствердження і цінності прийняття інших та ін. У процесі суб'єктивного структурування системи ціннісних орієнтацій вивчались також й індивідуальні закономірності. Зустрічались респонденти з несформованою системою цінностей.

Серед найважливіших цінностей учаснів освітнього процесу, на нашу думку, можна виокремити соціальну відповідальність. Для її діагностики, як окремої важливої для суспільства цінності, було використано Опитувальник «Соціальна відповідальність» (власна розробка). Цей питальник було розроблено нами з урахуванням наукового досвіду вітчизняних і зарубіжних вчених у вивченні соціальної відповідальності особистості та апробовано його під час попередніх досліджень³².

Питальник щодо визначення рівнів сформованості соціальної відповідальності складається з 21-го висловлювання, яке необхідно оцінити за трьохбальною системою: 0 балів – зовсім не вірно; 1 бал – вірно в деякій мірі (не завжди вірно); 2 бали – абсолютно вірно. Він показує, наскільки респондент є відповідальною особою перед суспільством, друзями, і взагалі, людьми, що його оточують. У відповідності з кількістю набраних балів визначається приблизний рівень сформованості соціальної відповідальності особистості: від 0 до 14 – низький рівень; від 15 до 28 – середній рівень; від 29 до 42 – високий рівень. У процесі опитування було виявлено переважно середній та високий рівні соціальної відповідальності. Так, на низькому рівні знаходилося 18,3% респондентів, на середньому – 46,5%, на високому рівні – 35,2% респондентів.

Особливої актуальності в умовах сьогодення набуває проблема дослідження патріотизму учасників освітнього процесу. Для визначення рівнів сформованості патріотизму, як цінності, ми використовували групу діагностичних методів, серед яких учасникам освітнього процесу було запропоновано питальник власної розробки «Опитувальник

³² Методика формування соціальних цінностей майбутніх вчителів історії: методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. Одеса : ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. 67 с.

сформованості патріотизму як соціальної цінності», який було апробовано нами під час попередніх досліджень³³. У цьому питальнику необхідно було оцінити наведені висловлювання за трьохбальною системою: 0 балів – зовсім не вірно; 1 бал – вірно в деякій мірі (не завжди вірно); 2 бали – абсолютно вірно. У відповідності з кількістю балів визначались рівні сформованості патріотизму учасників освітнього процесу: від 0 до 8 – низький рівень; від 9 до 16 – середній рівень; від 17 до 24 – високий рівень. У процесі опитування було виявлено переважно високий та середній рівні патріотизму. Так, на низькому рівні перебуває 2,4% респондентів, середній рівень виявився у 27,3%, високий рівень – у 70,3% респондентів.

У процесі діагностики ціннісної сфери учасників освітнього процесу було зроблено спробу дослідити індивідуальні особливості цього феномену. Для цього було використано Опитувальник «Джерела індивідуальних цінностей» (Л. Малімон, А. Пашкіна)³⁴.

Учасникам освітнього процесу пропонувалось зосередитись на власних життєвих цінностях та визначити силу впливу на систему їхніх ціннісних орієнтирів кожного із зазначених у списку джерел від найменш (1) до найбільш (10) значущого. У списку було подано такі джерела: сім'я, школа, друзі, неформальне угруповання, вищий навчальний заклад, професійна діяльність, релігія, видатні особистості, переломні події у житті. Під час аналізу відповіді кожного респондента визначалось, яке з джерел мало найбільший вплив на формування індивідуальної системи цінностей, яке – найменший. На другому етапі обробки та інтерпретації результатів діагностичного дослідження за цією методикою було встановлено середньо-груповий профіль значущості запропонованих джерел індивідуальних цінностей. Так для більшості респондентів (84,3%) найбільш значущим виявилось таке джерело цінностей як сім'я. На другому місці за значущістю у більшості респондентів виявились друзі (76,8%). Третє місце у переважній більшості анкет посіла професійна діяльність (69,5%). Найменш значущим джерелом цінностей у респондентів виявилось неформальне угруповання, яке посіло десяте місце в анкетах 93,2% респондентів.

З метою дослідження впливу оточуючого середовища на ціннісну сферу учасників освітнього процесу було застосовано «Ціннісний

³³ Методика формування соціальних цінностей майбутніх вчителів історії: методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. Одеса: ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. 67 с.

³⁴ Малімон Л. Я., Пашкіна А. М. Гармонізація індивідуальних та групових організаційних цінностей в місцевих органах виконавчої влади : навч.-метод. посібник. Луцьк : СПД Галяк Жанна Володимирівна, 2014. С. 102.

опитувальник Ш. Шварца»³⁵. В основу опитувальника Ш. Шварца покладено теорію про поділ цінностей на соціальні та індивідуальні. Питальник складається з двох частин. Перша частина застосовується для вивчення цінностей та ідеалів, які чинять вплив на особистість. Респондентам пропонувалось оцінити кожну запропоновану цінність за шкалою від 7 до -1 балів. Друга шкала являє собою профіль особистості та складається з 40 її описів, що характеризують 10 типів цінностей. Для оцінки описів респондентами використовувалась шкала від 4 до -1 балів.

Застосування методики Ш. Шварца дозволило виявити кількісне вираження значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів. За середнім балом за типом цінності було визначено ступінь її значущості. Найбільш значущими нормативними цінностями для учасників освітнього процесу виявилися безпека сім'ї (5,8), сенс життя (5,7), національна безпека (5,6), зріла любов (5,5), мир у всьому світі (5,4), свобода (5,3), самоповага (5,2), рівність (5,1). З найменш значущих цінностей можна помітити мінливе життя (1,2), життя, повне вражень (1,3), соціальна сила (1,3). Середні позиції під час ранжування цінностей переважно зайняли: креативність (4,1), соціальне визнання (3,9), багатство (3,5).

Використання опитувальників доповнювалось іншими методами діагностики, що дало можливість визначити загальні рівні сформованості ціннісної сфери учасників освітнього процесу за розробленими нами критеріями та показниками, на основі результатів, отриманих під час використання комплексу діагностичних методів та методик. У процесі комплексного діагностичного дослідження було виявлено переважно достатній та середній рівні сформованості ціннісних орієнтацій учасників освітнього процесу. Так на високому рівні сформованості знаходиться 16,3% досліджуваних, на достатньому – 37,4%, на середньому – 34,2%, на низькому – 12,1%. Погоджуючись з думкою вчених (М. Лук'яненко, С. Сосніхіна та ін.), що формування цінностей особистості є довготривалим процесом, який відбувається протягом всього життя, пропонуємо використовувати для розвитку та удосконалення ціннісної сфери учасників освітнього процесу педагогічний тренінг, що містить комплекс вправ різних авторів, спрямований на підвищення рівнів сформованості особливо значущих для особистості та суспільства цінностей, поданий у наступному підрозділі.

³⁵ Swartz S. H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.

3. Методичний концепт розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу в умовах демократизації освіти

У якості методичного супроводу процесу формування та розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу можна застосувати педагогічний тренінг, що містить комплекс вправ, спрямований на розвиток та удосконалення ціннісної сфери учасників освітнього процесу. Педагогічний тренінг є інтегральним засобом формування ціннісної сфери особистості. Його важливим елементом є комплекс вправ, спрямованих на розвиток та удосконалення найважливіших для особистості та суспільства цінностей. Особливо актуальними і провідними цінностями в сучасних умовах розбудови демократичного суспільства на основі європейських цінностей визначено такі, як політична толерантність, соціальна відповідальність та патріотизм. Саме формуванню цих особливо важливих для суспільства цінностей і повинна приділятися сьогодні особлива увага, оскільки, як нам вбачається, розвиток та удосконалення всієї системи ціннісних орієнтацій особистості має комплексний характер та відбувається впродовж не тільки окремо взятого тренінгу, а й упродовж усього життя.

Отже, звернемо увагу на комплекс вправ та дидактичних ігор, які можна використати під час проведення педагогічного тренінгу з розвитку та удосконалення ціннісної сфери учасників освітнього процесу.

Для допомоги учасникам в оволодінні ранжуванням цінностей, побудові їх в ієрархії можна використати вправу «Десять заповідей». Завданням учасників є придумати 10 заповідей – деяких загальнолюдських законів, обов'язкових для дотримання кожною людиною. На цьому етапі важливо записували кожен пропозицію, що надійшла. Після того, як 10 заповідей зібрано, можна запропонували учасникам тренінгу проранжувати їх: вибрати спочатку найменш цінну заповідь з десяти, потім найменш цінну з дев'яти, що залишились і т.д. Усі заповіді для зручності можна фіксувати на дошці.

Розвиваючи демократичні цінності учасників тренінгу, можна використати історичний матеріал у цій роботі і, поряд з вищеописаною вправою, проаналізувати закони та цінності різних історичних епох. Матеріалом для аналізу та визначення їх загальнолюдського, демократичного чи тоталітарного характеру можуть стати у пригоді закони Солона, Ману, Хамурапі. Ці закони було відібрано серед інших законів тому, що вони мали чітку соціальну спрямованість, у них містилися певні соціально важливі цінності, характерні для цих суспільств, які задекларовано у відповідних правах та обов'язках. Учасникам тренінгу можна запропонувати пригадати цей історичний матеріал з курсу шкільної історії і зробити порівняльний аналіз тих цінностей, які закріплювались в цих законах. Ще одним завданням,

у зв'язку з цим, може бути визначення на підставі конкретного історичного матеріалу осоновних засад правових норм зазначеної епохи, що сприятиме й розвитку історичної свідомості учасників тренінгу.

Досить корисною вправою для створення стратегічного плану життя учасників тренінгу на найближчі роки і мотивуючого девізу на найближчі місяці є вправа «План мого майбутнього». Учасникам тренінгу можна запропонувати алгоритм створення картини майбутнього і дати завдання створити її. Кожен учасник тренінгу повинен визначити при цьому свою мету на декілька років уперед і записати її в себе в зошиті. Запитання алгоритму допоможуть учасникам тренінгу досить чітко намалювати картину майбутнього. Головними з них можуть бути такі: Ким ви будете через 5 років? Яку Ви одержите до цього часу додаткову освіту? Який буде Ваш щомісячний прибуток? Як Ви будете себе почувати? Якими будуть Ваші перспективи на майбутнє? Якщо ці запитання будуть не цілком збігатися з уявленнями учасників тренінгу про власне майбутнє, то їм можна запропонувати задати собі інші. Наприклад, це можуть бути запитання про їхні досягнення в бізнесі, перспективи сімейного життя, наукові досягнення та ін. Учасники тренінгу повинні намалювати дійсно бажану для них картину майбутнього через декілька років і записати це в зошиті.

Ця робота вимагає досить глибокого занурення в себе, самоаналізу. Вона повинна протікати органічно і займати стільки часу, скільки необхідно. Тому на її виконання рекомендується надати необмежений час. Далі учасникам тренінгу треба визначити, що вони повинні зробити протягом кожного із запланованих періодів життя, щоб домогтися поставленої ними мети. Їм можна запропонувати написати, що повинно бути зроблено кожного наступного року окремо. На цю роботу рекомендується надати теж достатню кількість часу.

Далі учасникам тренінгу можна запропонувати обміркувати, що повинно бути зроблено протягом найближчих декількох місяців для того, щоб вони могли просунутися до мети. Кожному пропонується сформулювати свій девіз. На формулювання девізів можна надати близько 10-15 хвилин. Після цього всі, хто бажає показати свій девіз всім іншим, можуть вставити його у свій бейдж. Якщо девіз дуже особистий, його, звичайно, можна нікому не показувати. Далі учасникам тренінгу можна запропонувати встати, походити по приміщенню, прочитати девізи інших. Ці девізи повинні допомогти учасникам тренінгу мотивувати себе протягом найближчих місяців роботи над визначеною ними метою. Можна також запропонувати учасникам тренінгу носити із собою картку з девізом в кишені і діставати її всякий раз, коли вони будуть почувати себе розгубленими, збентеженими, відчувати що втратили мету.

Якщо тренер працює з відносно постійною групою довготривалий час, то через декілька місяців учасникам тренінгу можна сформулювати новий девіз, і потім повторювати це через визначений термін, який надається для досягнення визначеної ними мети. Наприкінці року, в такому разі, одержаний результат можна співставити з метою на рік. При досягненні мети дуже корисним буде заохочення учасника тренінгу. Після цього учаснику тренінгу треба сформулювати свою мету на наступний рік і прийняти на себе певні зобов'язання, що передбачають деякі позбавлення в тому випадку, якщо мета не буде досягнута в наступному році. При цьому йому можна запропонувати повідомити якомога більшій кількості людей про свій намір домогтися поставленої мети. В такому разі на карту буде поставлено його репутацію дисциплінованого виконавця визначених завдань та досягнення запланованої мети, що буде додатковим психологічним стимулом її досягнення. Крім того, в такий спосіб формуються певні елементи соціальної відповідальності особистості, відповідальність за свої слова.

Під час проведення педагогічного тренінгу доцільно застосувати також гру з профадаптації, що має назву «Пошук вигоди». Відомо, що цінності творчості реалізуються через один з основних видів людської діяльності – працю. Людина сама привносить визначений особистісний зміст у свою роботу, виражаючи в ній свої здібності й індивідуальні особливості. Розуміння змісту своєї праці робить її значно більш продуктивною і творчою. Метою цієї гри є надання можливості учасникам тренінгу змодельовати ключові моменти і типові ситуації, що можуть зустрітися людині в процесі освоєння нової професії, а також усвідомити, що при бажанні і творчому підході в будь-якій професії є свої вигоди, зона найближчого професійного розвитку і перспективи кар'єрного росту. Завданнями, що розв'язуються у процесі гри, є: активізація мотиваційної сфери, сфери ціннісних орієнтацій і адаптаційних резервів учасників тренінгу. Крім цього, в кожного учасника гри з'являється можливість сформулювати адекватну самооцінку і цілісне уявлення про себе як про особистість, здатну на творче подолання бар'єрів на шляху професійного самовизначення.

Наступною формою роботи під час педагогічного тренінгу може бути гра у формі лекції-дискусії, під час якої можна запропонувати учасникам обговорити одну з найбільш розповсюджених концепцій мотивації, ієрархічну структуру основних категорій людських потреб, поданої А. Маслоу³⁶:

- фізичні потреби: їжа, вода, відпочинок;
- у безпеці і впевненості в майбутньому: притулок, гарантії життя;

³⁶ Maslow A.H. The Farther Reaches of Human Nature. N.Y.: Viking Press, 1971.

- соціальні: у приналежності до чого-небудь, соціальній взаємодії, прихильності, підтримці, прийнятті іншими;
- особистісні чи егоїстичні: у повазі, самоповазі, особистих досягненнях, компетентності, визнанні;
- пізнавальні: знати, вміти, розуміти, досліджувати;
- естетичні: у гармонії, симетрії, порядку, красі, справедливості;
- у самовираженні: реалізації потенціалу й особистісного росту.

Піраміда потреб у процесі групового обговорення може бути подана в такий спосіб:

1) фізіологічні потреби: зарібок; їжа; одяг; сон; відпочинок; здоров'я; фізичне навантаження;

2) потреби в безпеці: гарантії життя; впевненість у завтрашньому дні; житло; страхування; охорона;

3) соціальні потреби: приналежність до групи чи справи; соціальна взаємодія, спілкування; статус «працюючої людини»; дружба; любов; підтримка;

4) особистісні (чи егоїстичні) потреби: незалежність; самоповага; самоствердження; схвалення, визнання; подяка; авторитет; престиж; статус;

5) потреби в самоактуалізації (самовираженні): пізнання нового; кар'єрні досягнення, досягнення життєвих цілей; творчість; краса, гармонія; воля; самовдосконалення.

Після закінчення обговорення рекомендується підвести підсумки. Якщо учасників розділити на дві групи, то друга група може виступати у ролі експертів, які будуть відслідковувати реальність досягнення задоволення пропонованих потреб у зазначеній професії. У пошуках змісту свого життя людина постійно зіштовхується з проблемою вибору власного шляху, дороги, якою вона буде рухатися. Роблячи вибір і приймаючи рішення, людина повинна, усвідомлюючи досвід минулого, відбивати сьогодення і бачити перспективи майбутнього.

Для корекції ієрархічної структури цінностей особистості, в комплексі з іншими методами, можна використати наступну вправу. Учасникам тренінгу повідомляється певний перелік цінностей, наприклад: цікава робота; гарна обстановка в країні; суспільне визнання; матеріальний статок; любов; Батьківщина; задоволення, розваги; самовдосконалення; воля; справедливість; доброта; чесність; щирість; віра; цілеспрямованість. Після цього кожному учаснику можна запропонувати вибрати зі списку п'ять найголовніших для нього цінностей і дві цінності, що не дуже значущі в цей момент. Після закінчення етапу індивідуальної роботи над переліком цінностей учасників тренінгу можна розділити на малі групи по декілька чоловік і організувати в цих групах обговорення своїх варіантів. Надалі

рекомендується провести загальногрупове обговорення, під час якого учасники можуть поділитися своїми враженнями, отриманими під час виконаної роботи.

Важливим елементом педагогічного тренінгу є вправи з розвитку патріотизму, оскільки саме ця цінність є сьогодні дуже важливою у сучасних умовах. З метою розвитку патріотизму в учасників тренінгу можна використати вправу «Ми патріоти», яка полягає в такому. Учасникам вправи пропонується сісти колом. Їм треба пояснити правила дискусії і обрати предмет в якості мікрофона, який передається першому учаснику, якому надано слово. Говорити може тільки той учасник, який тримає мікрофон. Необхідність наявності цього предмету пояснюється тим, що він немов би гарантує тому, хто його тримає, те, що його дійсно вислухають. Далі надається слово кожному учаснику по-черзі, поки не будуть вислухані всі. Ці правила вчать учасників тренінгу не тільки слухати, а й чекати своєї черги, для того, щоб висловитися. Крім того, тримаючи мікрофон, легше говорити, тому що це займає руки і заспокоює.

Для обговорення можна запропонувати тези, які стосуються почуття патріотизму:

1) де я хотів би жити, якщо можна було б обрати будь-яке місце на планеті;

2) яку користь я можу принести своїй Батьківщині;

3) в чому різниця між поняттями: «патріотизм», «націоналізм», «шовінізм», «фашизм»;

4) що я відчуваю, коли сплачую державі штраф:

а) як справжній патріот радію за свою державу, що «система працює»;

б) виявляю невдоволення;

5) що схожого між поняттями «патріотизм» та «соціальна відповідальність»?

Подібна дискусія допомагає не тільки виявити все різноманіття думок, а й, у першу чергу, зрозуміти, як важливо мати можливість виразити свої почуття і вислухати інших, в чому учасники тренінгу можуть впевнитися на практиці.

Наступна вправа, яку пропонується використати під час проведення педагогічного тренінгу з розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу, має назву «Спільний розв'язок проблеми»³⁷. Коли між двома учасниками освітнього процесу виникає конфліктна ситуація, завжди краще дати можливість розв'язати її самим учасникам цього конфлікту.

³⁷ Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston: Allyn and Bacon, 1995. 510 p.

Метою цієї вправи є запропонувати інструкцію щодо досягнення ситуації «виграш / виграш» шляхом спільного розв'язку проблеми. Задум, що надано в цій вправі, може використовуватися як підґрунття для розв'язку будь-якої проблеми. Розпочати обговорення можна з такого запитання: «Що спільного мають між собою такі заняття: футбол; бейсбол; судові розгляди; політичні вибори; війни?» Вислухавши відповіді учасників тренінгу на це запитання, їх можна підвести до такого формулювання їх спільної відповіді: «У всіх наведених видах діяльності є переможці та переможені».

Справа в тому, що багато життєвих ситуацій побудовано за принципом «виграш / програш». Здається, що для того, щоб стати переможцем, необхідно обов'язково знищити когось. Однак, якщо ми розглянемо стандартну команду, яка перемогла, і звернемо увагу на складові її успіху, то стане зрозуміло, що члени команди не тільки працюють разом для досягнення загальної мети, але ще й піклуються один про одного. Сила команди збільшується паралельно з особистісним ростом кожного з її учасників. Це означає, що в такій групі не може бути програвших, тому що в будь-якому разі проблема, яка виникла, автоматично стає загальною справою, а прийняте рішення дозволяє кожному досягти успіху. Особливо важливо дотримуватися такого принципу у складні, кризові моменти, які потребують спільного вирішення проблем.

Далі учасникам тренінгу пропонується на власному досвіді переконатися у вищесказаному. Для цього рекомендується провести мозковий штурм проблем, які найбільш часто виникають під час освітнього процесу, зосереджуючи увагу, наприклад, на політичних конфліктах. Прикладами таких проблем можуть бути такі.

1. Учасник освітнього процесу підтримує політичну партію, яку більше ніхто, крім нього у колективі не підтримує. Що треба зробити, щоб у колективі не було «білої ворони» на політичному підґрунті?

2. Група розділилась на прихильників різних політичних партій. Як не допустити зіпсування нормальних відносин між учасниками освітнього процесу і спонукати їх об'єднатися у важкі для країни часи?

3. Політична більшість групи робить психологічний тиск на політичну меншість. Як знайти шлях до примирення?

Далі рекомендується провести мозковий штурм шляхів розв'язку проблем, які дозволяють, щоб виграли обидві сторони.

З метою підвищення рівнів розвитку такої важливої для суспільства цінності як комунікативна толерантність, рекомендується застосувати під час педагогічного тренінгу вправу «Розв'язок конфліктів»³⁸.

³⁸ Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston: Allyn and Bacon, 1995. 510 p.

Її метою є розвинути в учасників освітнього процесу здатність до посередництва під час розв'язку конфліктної ситуації, в якій учасники, що потрапили до неї, самостійно розібратися не можуть.

Для розв'язку конфліктної ситуації пропонується виконати такі кроки.

Крок 1. Почніть процес (поговоріть з кожним учасником конфліктної ситуації окремо).

Крок 2. Визначте суть проблеми (інформація, необхідна для посередника).

– Створіть доброзичливу атмосферу.

– Зберіть інформацію.

– Оцініть емоційний стан та інтереси сторін, що конфліктують.

Крок 3. Довідайтеся більше про суть конфлікту і збільшіть взаєморозуміння між його учасниками (налагодьте взаємодію між конфліктуючими сторонами).

– Вислухайте точку зору кожної зі сторін.

– Спробуйте установити атмосферу взаєморозуміння.

Крок 4. Розв'яжіть конфлікт.

– Обміркуйте можливі рішення.

– Виберіть те, з чим згодні обидві сторони.

– Попрохайте учасників дати зобов'язання слідувати прийнятому рішенню.

Крок 5. Завершіть процес (проведіть фінальну зустріч).

Спочатку рекомендується повторити їх з учасниками тренінгу. Потім можна організувати демонстраційну рольову гру, до якої буде залучено двох учасників тренінгу, що представляють конфліктну ситуацію, і четверо, які грають роль посередника. Їх ознайомлюють із процесом, обговорюючи послідовно кожен пункт і відповідаючи на запитання, що виникли.

Далі групу рекомендується розділити на підгрупи по декілька чоловік і надати час на те, щоб учасники тренінгу вирішили між собою, хто буде виконувати ту чи іншу роль. Після цього вибирається одна загальна конфліктна ситуація, яку розглядають всі групи. Коли всі групи завершать розгляд проблеми, їх рекомендується зібрати для загальної дискусії. Після з'ясування, як кожна з груп розв'язала конфлікт, треба обговорити цінність запропонованого процесу і те, як його можна використовувати під час розв'язку конфліктів у закладі освіти, вдома і т.д. Після цього можна продовжити програвання ситуацій у малих групах, поки всі не отримають можливість побувати в ролі посередника.

З метою розвитку соціальної активності учасників педагогічного тренінгу, в комплексі вправ з формування ціннісної сфери учасників освітнього процесу рекомендується провести вправу «Проекти для

суспільства»³⁹. Її метою є дати поради тим, хто хоче стати активним членом суспільства. Використовуючи процес творчого підходу прийняття рішень, рекомендується провести мозковий штурм проєктів для служби суспільству, що можуть бути здійснені групою учасників освітнього процесу або закладом освіти. Після цього обирається один проєкт, який реально можна втілити у життя. Учасникам вправи можна повідомити, що займаючись службою суспільству, вони отримують нові компетентності, необхідні для активного соціального життя і запропонувати їм декілька варіантів проєктів, необхідних для суспільства, наприклад: 1) збір і доставка учасниками освітнього процесу продуктів малозабезпеченим, внутрішньо переміщеним особам, які потребують соціального захисту; 2) збір іграшок для місцевих малозабезпечених родин; 3) театралізований показ для дитячого садку, дитячого будинку, школи-інтернату та ін.

Також буде корисним надати учасникам тренінгу певний алгоритм дій під час реалізації обраного проєкту. Орієнтовно він може виглядати так.

1. Сформулюйте перед собою конкретну мету. Запишіть її на папері і спробуйте орієнтувати на неї свій проєкт.
2. Візьміть поради у знайомих людей, як досягти мети проєкту.
3. Залучайте до участі у проєкті тільки зацікавлених людей.
4. Розробіть план реалізації проєкту.
5. Зробіть детальний опис проєктів.
6. Поетапно виконуйте завдання проєкту, поступово просуваючись до досягнення мети.

Особливої значущості для суспільства набуває така цінність як соціальна відповідальність. Для розвитку цієї надзвичайно важливої цінності рекомендується провести у межах педагогічного тренінгу комплекс вправ з формування соціальної відповідальності. Першою з них може бути вправа «Визначення відповідальності»⁴⁰. Учасникам тренінгу можна запропонувати визначення поняття «відповідальність», такі, як «здатність відповідати за свої вчинки» й «уміння визнавати себе причиною того, що відбувається в його житті». У ході вправи учасники мають можливість задуматися над тим, що таке відповідальність, і дати їй своє власне визначення, що допоможе їм зрозуміти, коли вони відповідальні, а коли – ні.

Учасникам дається перелік таких тверджень, кожне з яких вони повинні оцінити як відповідальне чи безвідповідальне.

³⁹ Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston: Allyn and Bacon, 1995. 510 p.

⁴⁰ Там само.

1. Я усвідомлюю зараз, що сказане мною було грубим, і те, чого я дійсно хочу, це залишитися друзями.
2. Ти мене роздратував.
3. Вона сказала мені, що я зможу це зробити.
4. Все залежить від того, як на це подивитися.
5. Ніхто не говорив мені, що я повинен був...
6. Я засмутилася після того, як подивилася цей фільм.
7. Я знаю, що правий, і не важливо, що ти говориш.
8. Я не забуду більше підручник. Я покладу його зараз у портфель.
9. Декан завжди дозволяє нам не чекати викладача більше, ніж 15 хвилин, чому ж Ви не дозволяєте нам цього?
10. Я хотів би мати більше друзів.
11. Як шкода, що Ваш друг зламав ногу.
12. Якщо я буду більш дружелюбний, у мене буде більше друзів.
13. Хоча мені і було погано тоді, я все-таки винесла щось з цього досвіду.
14. Люди завжди жартують наді мною.
15. Я поважаю твою думку.
16. Я приймаю твою точку зору.
17. Я згодний з тим, що ти говориш, і...

Після закінчення оцінювання цих тверджень, звертається їхня увага на твердження в колонці «безвідповідальність» і ставиться таке запитання: «Що їх поєднує?» Після цього увага учасників тренінгу звертається на стовпчик «відповідальність» і ставиться запитання: «Чим вони схожі?»

Далі учасникам дається перелік таких ситуацій, кожна з яких вони повинні оцінити як відповідальну чи безвідповідальну.

1. Ви відчуваєтеся сильним та впевненим.
2. Ви відчуваєтеся слабким і безпорадним.
3. Ви знаєте, що зможете розв'язати проблему.
4. Ви впевнені, що проблема занадто складна, щоб її вирішити.
5. Ви запитуєте себе, який урок Ви хочете винести з того, що трапилось.
6. Ви вважаєте себе дурним, коли робите помилки.
7. Ви чекаєте, що трапиться щось гарне.
8. Ви одержуєте задоволення від того, що зараз робите.
9. Ви покладаєтеся на те, що батьки не дозволять Вам ускочити в халепу.
10. Ви вважаєте, що вчинили правильно.

Після виконання цього завдання, учасників тренінгу треба розділити на пари для порівняння відповідей. Якщо відповідь хоча б на одне

питання не збігається, треба попрохати їх об'єднатися з іншою парою для порівняння.

Наступним етапом є опис учасниками тренінгу того, що вони розуміють під поняттям «відповідальність». Їм пропонується зробити це на підставі інформації, отриманої під час виконаних завдань та своїх думок з цього приводу. Також пропонується учасникам пояснити, яке значення має відповідальність у їхньому житті. Наприкінці вправи учасники мають можливість поділитися з партнерами своїми думками, прочитати визначення одне одного, зробити необхідні, на їхній погляд, пропозиції і коментарі.

У процесі діагностики рівнів сформованості соціальної відповідальності іноді можна виявити в якому напрямку соціальна відповідальність у певної особи ще не досить сформована. Відповідно до цього, кожному учаснику опитування можна видати картку з індивідуальним завданням у тому напрямку, в якому визначена несформованість соціальної відповідальності. Наприклад, у процесі діагностики в одного з учасників освітнього процесу (наприклад, здобувача освіти) було помічено несформованість соціальної відповідальності в напрямку освіти. Йому рекомендується видати картку з тезою: «Якісна освіта людини – майбутня користь для суспільства». За цією тезою йому можна запропонувати скласти план-конспект бесіди, або розповіді з елементами бесіди для інших учасників освітнього процесу і провести цей захід у закладі освіти.

Слід звернути увагу на те, що розповідь, яку треба підготувати цьому здобувачу, може містити проблемну ситуацію. Наприклад, на початку заходу він зачитує таку проблемну ситуацію: «Лікар Н., навчаючись у медичному університеті, здобув недостатню підготовку і припустився помилки у встановленні діагнозу пацієнта, що зашкодило його здоров'ю...». Далі він розповідає про важливість якісної освіти, наголошуючи в першу чергу на тому, що кожен, хто її здобуває, несе особисту відповідальність перед суспільством під час виконання своїх професійних обов'язків. Іншим учасникам заходу пропонується навести інші приклади того, як неякісна освіта може зашкодити іншим членам суспільства, в тому числі незнання окремих предметів: математики, фізики, хімії, біології та інших, відповідно до професії, яку обирає людина. Після цього відбувається обговорення наведених прикладів та підведення підсумків проведеного заходу.

У здобувачів освіти під час підготовки подібних заходів формується уявлення про соціальну відповідальність. Ця робота виконується індивідуально, після чого учасникам пропонується оголосити результати своєї роботи й обговорити їх у групі.

Важливим аспектом розвитку комунікативної толерантності учасників освітнього процесу, як однієї з найважливіших цінностей в умовах сьогодення, є формування навичок осмисленого слухання. З цією метою рекомендується застосувати під час педагогічного тренінгу такі вправи як «Трата» та «Операція на серці». Метою вправи «Трата»⁴¹ є надати учасникам тренінгу можливість потренуватись у використанні навичок осмисленого слухання в ситуації, коли вся група працює над розв'язком певної проблеми. Для проведення цієї вправи групу учасників необхідно розділити на підгрупи по декілька чоловік. Кожна підгрупа повинна вибрати спостерігача, що має стежити за дотриманням правил. Ця людина не бере участі в роботі підгрупи. Після цього учасникам повідомляється завдання такого змісту: «Ваша підгрупа отримала 50000 гривень від спонсора. Ви повинні вирішити, як ці гроші витратити. У вас є двадцять хвилин, після закінчення яких гроші передадуть іншій підгрупі. Пам'ятайте, що вся група повинна прийти до єдиного рішення». Для витрати грошей пропонуються такі варіанти: 1) поділити порівну між всіма учасниками підгрупи; 2) організувати екскурсію до музеїв; 3) закупити новий спортивний інвентар для спортзалу; 4) купити на ці гроші іграшки і передати їх дитячому будинку; 5) віддати гроші людям, що допомагають старим та інвалідам; 6) купити ковдри в притулок для бездомних; 7) організувати кампанію зі збору сміття в районі; 8) витратити гроші на чаювання і дискотеку для всієї підгрупи.

Також повідомляється учасникам тренінгу ще одне правило: «Перш, ніж висловити свою думку, ви повинні повторити й обгрунтувати точку зору попередньої людини. Спостерігачі будуть стежити за виконанням цього правила». За дві хвилини до закінчення часу учасників тренінгу необхідно попередити і припинити обговорення. Представник від кожної підгрупи повинен розповісти про прийняте рішення, і про те, в який спосіб воно було досягнуто. Далі рекомендується провести бесіду з учасниками тренінгу про навички слухання та обговорити з групою, як їх використання може вплинути на ухвалення рішення. Орієнтовними запитаннями під час бесіди можуть бути такі: 1) «Як можна навички осмисленого слухання застосувати в іншій життєвій ситуації?»; 2) «Яким чином це допомагає чи заважає?»

З метою подальшого розвитку та удосконалення комунікативної толерантності рекомендується під час педагогічного тренінгу застосувати вправу «Операція на серці»⁴². На початку проведення вправи групу треба розділити на підгрупи по декілька чоловік. Кожна

⁴¹ Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston: Allyn and Bacon, 1995. 510 p.

⁴² Там само.

підгрупа повинна обрати суддю, який повинен стежити за тим, щоб усі виконували правила. Він не бере участі в дискусії.

Після цього учасникам вправи дається завдання такого змісту: «Уявіть, що Ви група хірургів великої клініки. Усі разом Ви повинні прийняти дуже серйозне рішення. На цей момент у лікарні є один серце-донор і вісім пацієнтів, що потребують трансплантації. Ваша група повинна визначити того, кому буде зроблена операція. Наскільки нам відомо, прогнози на вдалу пересадку серця у всіх хворих рівні».

Також учасникам тренінгу повідомляється інформація про зазначених 8-ми пацієнтів: 1) сімнадцятирічна мексиканка; працює офіціанткою; була змушена кинути школу, тому що є єдиною годувальницею в родині; 2) п'ятнадцятирічна вагітна жінка; незаміжня, інших дітей немає; 3) випускник школи, президент класу; недавно зарахований до медичного інституту без іспитів; 4) двадцятичотирирічна мати-одиначка з 3-ма маленькими дітьми; в'єтнамка за національністю, родичів у цій країні немає; 5) п'ятидесятидвохрічний афро-американський релігійний лідер; засновник притулку для бездомних і безкоштовної їдальні, що годує близько 1000 голодних щодня; 6) сорокарічний учений, що близький до відкриття вакцини проти СНІДУ; сам є носієм вірусу СНІД; 7) одинадцятирічна азіатська дівчинка, що стала символом світу; 8) людина, переведена із сільської лікарні; ніяких додаткових відомостей про неї немає.

Учасникам вправи дається 20 хвилин для прийняття групового рішення. Кожен з них може висловити свою думку. Слухачам необхідно повторити чи підтвердити те, що було сказано попереднім виступаючим. Усі висловлення повинні бути продуманими і побудованими з використанням «Я – заяви». Відтак, кожному твердженню передують фрази типу: «Я думаю...»; «Я почуваю...»; «На мою думку...»; «Як мені здається...»; «Щодо мене, то...»

За дві хвилини до кінця встановленого часу необхідно попередити учасників тренінгу про завершення обговорення. Один учасник від кожної підгрупи розповідає про рішення, якого вони дійшли. Потім проводиться заключна дискусія про спірні питання, порушені в цій вправі, і важливість осмисленого слухання й говоріння.

Окремою формою розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу, яку можна застосувати під час проведення педагогічного тренінгу може бути написання ними письмових творчих робіт. Орієнтовними ідеями для формулювання тем таких робіт можуть бути такі: 1) ціннісні ідеали Київської Русі; 2) демократичні цінності українського народу; 3) ціннісні ідеали видатних діячів української та європейської культури, історії, літератури, мистецтва; 4) соціальні цінності України.

З метою розвитку такої суспільно значущої цінності як соціальна підтримка, рекомендується проведення в межах педагогічного тренінгу такої вправи як «Переоцінка цінностей»⁴³. Учасникам тренінгу пропонується переік таких питань.

1. Яку мету Ви поставили перед собою?

2. Вам вдалося її досягти?

Якщо вдалося – вітаємо! Що саме Ви зробили для цього? Завдяки чому Ви досягли успіху? Які почуття у Вас викликає Ваше досягнення? Що Вас підтримувало на шляху до успіху? Чого це Вас навчило? Чи зустрілися Вам якісь труднощі? Чи залишилося те, що так і не вдалося перебороти? Чи можете Ви сказати, що досягнення цієї мети було для Вас занадто легким (важким), однак реально здійсненим завданням, що потребувало достатніх зусиль, щоб вважатися дійсною перемогою? Беручи до уваги здобутий досвід, яку мету Ви ставите перед собою тепер?

Якщо не вдалося. Що відбулося? Які почуття у Вас це викликає? Наскільки Ваші очікування виправдалися? Чи відбулося те, чого Ви не очікували? Що не вийшло? Чого це Вас навчило? Чи були моменти, коли Ви досягали успіху? Що у Вас вийшло? Які наслідки того, що Ви не досягли мети? Оцініть за десятибальною шкалою, наскільки Ви виконали свої зобов'язання? Ця мета все ще важлива для Вас? Заради чого Ви хочете її досягти? Ґрунтуючись на набутому досвіді, як би Ви переформулювали свою мету? Як Ви зміните процес досягнення мети наступного разу? Які правила Вам необхідно виконувати? Яку ще допомогу чи підтримку Ви хотіли б отримати? Оцініть за десятибальною шкалою, наскільки Ви тепер будете дотримуватися своїх зобов'язань?

Кожен учасник тренінгу знаходить собі партнера і вирішує, хто з них буде першим відповідати на запитання. Їм дається завдання пригадати одну із своїх цілей, потім по-черзі потренувати одне одного, використовуючи зазначені запитання. Коли учасники тренінгу завершують роботу, їх збирають для спільного обговорення. Обговорюються також й інші способи взаємної підтримки. Після проведення взаємного тренерства підводиться підсумок, акцентується на позитивних та негативних моментах.

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз праць вчених, присвячених ціннісній проблематиці та аксіологізації освіти, дозволяє дійти висновку про відсутність однозначного визначення понять «цінність», «ціннісна

⁴³ Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston: Allyn and Bacon, 1995. 510 p.

сфера особистості» та констатує наявність різних методологічних підходів до проблеми дослідження розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу. Це, насамперед, зумовлено багатогранністю поняття «цінність», яке є предметом дослідження багатьох наук.

Цінності є системою настанов, мотивів, інтересів та потреб і виступають важливим компонентом мотиваційної структури особистості. Вони виникають в умовах соціуму, проходять шлях свого становлення, змінюються у часі залежно від змін суспільних норм поведінки і змін соціально-економічних, політичних та інших умов. Особливу увагу у дослідженнях з аксіології необхідно приділяти цінностям, що мають вирішальне значення для подальшого розвитку і функціонування суспільства.

Ціннісна сфера учасників освітнього процесу є результатом відображення оточуючої дійсності, піддається педагогічному впливу з метою її подальшого розвитку та удосконалення, у процесі якого особистість набуває нових якостей. З метою трансформації ціннісної сфери учасників освітнього процесу у напрямку демократизації, свободолобства, засвоєння європейських цінностей, доцільним є використання тренінгової форми роботи, що дозволяє реалізувати принципи педагогіки партнерства, розвинути такі надзвичайно важливі для сучасного суспільства цінності як комунікативна толерантність, соціальна відповідальність та інші, реалізувати учасниками освітнього процесу потребу співставлення власних і загальнонавчаних цінностей.

У сучасних умовах тренінгова форма організації освітнього процесу набуває все більшого значення і є незамінною в будь-якому закладі освіти. Організація педагогічного тренінгу потребує застосування на практиці досвіду людини та передбачає активну участь його учасників у процесі засвоєння нових знань та застосування їх відразу на практиці, що дозволяє набути при цьому умінь, навичок, розвинути та удосконалити загальнонавчані цінності та інші особистісні якості, що повністю відповідає принципам компетентнісного підходу.

АНОТАЦІЯ

У роботі подано результати теоретичного аналізу наукових праць з ціннісної проблематики та емпіричного дослідження ціннісної сфери учасників освітнього процесу. Наголошується на тому, що розбудова демократичного суспільства передбачає формування та розвиток системи демократичних цінностей громадян та зумовлює глибоку аксіологізацію освітнього процесу у закладах освіти. Для підвищення рівнів розвитку ціннісної сфери учасників освітнього процесу запропоновано використовувати тренінгову форму організації освітнього процесу, що дозволяє більш ефективно реалізовувати основні принципи компетентнісного підходу та педагогіки партнерства в умовах демократизації освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 124–129.
2. Головаха Є.І. Суперечливість ціннісних орієнтацій і професійне самовизначення особистості. *Філософська думка*. 1986. № 2. С. 16–25.
3. Головатий М.Ф. Політична психологія : навч. посіб. К. : МАУП, 2001. 136 с.
4. Борисова Ю.В. Традиціоналістські та модерністські цінності в структурі молодіжної ціннісної свідомості: Соціологічний аналіз: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук. Харків, 2001. 19 с.
5. Максимчук Н.П. Психологічні особливості становлення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2000. 20 с.
6. Корнієнко О.М. Національні цінності особистості: сутність та особливості формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук. К., 1998. 18 с.
7. Іванцев Н.І. Динаміка ціннісних орієнтацій студентської молоді протягом професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2001. 19 с.
8. Карпенко З.С. Психологічні основи аксіогенезу особистості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук. К., 1999. 37 с.
9. Шевчук М.В. Психологічні механізми трансформації ціннісних орієнтацій студентської молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2000. 25 с.
10. Кушнірова Т.В. До проблеми сприймання й оцінювання соціальних цінностей. *Цінності освіти і виховання* : науково-метод. зб. / О.В. Сухомлинська, П.Р. Ігнатенко, Р.П. Скульський. К.: АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. С. 62–64.
11. Кузнецова В.Г. Формування гуманістичних цінностей у майбутніх вчителів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. / Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2001. 20 с.
12. Михайлова Л. М. Естетично ціннісний розвиток особистості в навчально-виховному просторі закладу освіти: теорія і практика: наук.-метод. посіб. для керівників шкіл, педагогів, студ. пед. спец. / авторуклад. Л.М. Михайлова. Харків: Видавництво «Точка», 2018. 248 с.
13. Мотуз Т. В. Цінності професійної діяльності вчителя початкових класів Нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020 р., № 70, Т. 3. С. 85–88.

14. Rokeach M. The nature of human values. N.Y., 1973.
15. Schwartz S. H., Ros V. Value priorities in West European nations: A crosscultural perspective. *Studies in psychology: A volume in honor of Sonny Kugelman. Scripta Hierosolymintana*. Jerusalem, 1994. Vol. 36.
16. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. Orlando, FL., 1992. Vol. 25.
17. Галецька І., Семків І. Індивідуальні цінності в дискурсі психологічних теорій. *Соціогуманітарні проблеми людини*. 2006. № 2. С. 192–203.
18. Лук'яненко М. М. Розвиток ціннісної сфери молодшого школяра. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*. 2018. Вип. 7(52). С. 120–126.
19. Сосніхіна С.Є. Психологічні засади формування та розвитку ціннісно-сміслової сфери студентів. *Проблеми сучасної психології* : Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Випуск 36. С. 340–351.
20. Методика формування соціальних цінностей майбутніх вчителів історії: методичні рекомендації / уклад. Р.В. Костенко. Одеса : ПДПУ імені К.Д. Ушинського, 2006. 67 с.
21. Малімон Л. Я., Пашкіна А. М. Гармонізація індивідуальних та групових організаційних цінностей в місцевих органах виконавчої влади : навч.-метод. посібник. Луцьк : СПД Гадак Жанна Володимирівна, 2014. 136 с.
22. Canfield J., Siccone F. 101 ways to develop student self-esteem and responsibility. Boston : Allyn and Bacon, 1995. 510 p.
23. Maslow A.H. The Farther Reaches of Human Nature. N.Y. : Viking Press, 1971.

Information about the author:

Kostenko Rostyslav Valeriiovych,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Pedagogy
and Educational Management
Odessa Regional Academy of In-Service Education
8, Nakhimova lane, Odesa, 65014, Ukraine